

**“ДЯКУЮ ТОБІ ЗА ТВОЄ ЛАСКАВЕ, СЕРДЕЧНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО...”
(зі спадщини Шевченкового сподвижника З.Сераковського)**

Стаття висвітлює інформацію XIX-XXI ст. про довготермінові дружні контакти між Тарасом Шевченком і Зигмунтом Сераковським (1826-1863). Цей ініціативний польський діяч мав тісний стосунок до України. Документально доведено плановану ним неабияку підтримку функціонування української мови. Головну увагу приділено аналізу фактів за архівними матеріалами, опублікованими листами, споминами, пресою та іншими історичними джерелами.

Ключові слова: поляк, українець, засланці, інтелектуальні взаємини, революціонер-демократ, мова, національність.

Pavlo Usenko. “Thank you for your endearing and heartfelt Ukrainian word...” (From the heritage of T.Shevchenko’s associate Z.Sierakovski)

The article sheds light upon a long-lasting friendship between Taras Shevchenko and Zygmunt Sierakovski (1826-1863). Being an ever-active public figure, the latter has established especially close relations to Ukraine. The author of the essay furnishes documentary evidence of the ambitious plans developed by Z.Sierakovski in order to support Ukrainian language. Much attention is thereby given to the analysis of the archival documents, already published letters, memoirs, the printed media, and other historical sources of the 19th-21st centuries.

Key words: Pole, Ukrainian, convicts, intellectual relationship, a revolutionary democrat, language, nationality.

Цей колоритний лицар епохи національно-визвольних рухів XIX ст. товаришував із “кирилومهфодіївцями” Василем Білозерським і Миколою Костомаровим, із такими видатними людьми, як Едвард Желіговський і Володимир Спасович, Микола Чернишевський і Микола Добролюбов, Олександр Герцен і Михайло Бакунін... Він, Зигмунт (Зигмунт, Сигізмунд, Сигізмунд) Сераковський (Сераковський), вельми символічно повеличав Великого Кобзаря “батьком”. Так характерно звертався до нього принаймні 1856 р. [27, 70-71; 43, 21-22].

Як відомо, 1874 р. Андрій Козачковський оповів свою згадку про те, що нібито першим назвав іще молодого Тараса “батьком” на вечірці в Переяславі 19(31) серпня 1845 р. “пан поважного віку, походженням німець, віросповіданням протестант” [24, 77]. На думку шевченкознавця П. Жура, “німець, який захоплювався поетом, був... лікар Мартин Григорович Штерн” [15, 119]. Проте прикметно, що *переяславський* міський лікар А.Козачковський сам не назвав чудово знаного ним *переяславського* повітового лікаря М.Штерна й ніхто із сучасників не легітимізував додатковим тлумаченням ту споминку. Утім на неї беззастережно послались укладачі популярних життєписів [20, 123; 25, 167; 42, 133-134].

6(18) травня 1826 р. безмаєтна шляхетська родина Гната (Ігнаци) і Фортунати Сераковських у волинському селі Лісове збагатилася первістком, охрещеним за католицьким обрядом чотирма іменами Зигмунт-Еразм-Гаспер-Юзеф¹. Приставши до польського повстання 1830-1831 рр., глава сім’ї загинув безвісти, а напівсирота-син попрямував життєвою стежею, спонуканий сумлінням та неспокоєм талановитої особистості з чистим серцем і гострим розумом.

Закінчивши Житомирську гімназію та ледь накопичивши “стартовий капітал” коштами від репетиторства, хлопець вступив до Санкт-Петербурзького університету. Зробився неформальним молодіжним ватажком, але затримався у студентському середовищі ненадовго: 1848 р. зазнав поліцейного арешту в Почаєві, запідозрений у замірі перетнути сусідній австрійський кордон, за яким буремно вирувала європейська “Весна народів”. Отож сполошений київський

¹ Метричні подробиці: [50, 129-130]. Бібліографію праць про Сераковського див.: [47, 120-131].

генерал-губернатор Дмитро Бібіков квапливо віддав схопленого в мандрах юнака, як раніше й Т. Шевченка, на поталу до Третього відділення монаршої (Миколи І) канцелярії [7, арк. 11; 11, арк. 1-1 зв.].

За чередою перекручень, унормованих персоналіями на шпальтах “Радянської енциклопедії історії України” та “Української радянської енциклопедії” [28, 84; 44, 119], і досі не бракує дивних заяв про те, що суворо покараний Сераковський опинився в “арештантській роті”². Прецінь його слідом за Шевченком жандарми запроторили в рядові регулярних лінійних підрозділів Окремого Оренбурзького корпусу [11, арк. 73]. А “нижні чини”, чимало літ скуті нестерпними цькуваннями старшин, повсюдно належали до “найбіднішої, найнещаснішої верстви” [54, 15].

Мучені муштрою “во дні фельдфебеля-царя”, Т.Шевченко й З.Сераковський заприязнилися. 10 (22) червня 1851 р. їхній співвигнанець Броніслав Залеський (Залеський) повідомив до Оренбурга з Каратауської експедиції, що Тарас ізвідти велів “обняти” Зигмунта [32, 112-116]. У Шевченковій епістолярії маємо достеменні свідчення 1854 р. про інтелектуальні взаємини, глибоко розвинуті, попри складні умови поневірянь розкиданими на відстані гарнізонами [55, 80-82].

Поляк-волинянин безбоязно постачав притиснутому “найвищою” заборонаю літературної та художницької праці митцеві-українцю дефіцитне малярське знаряддя, всупереч злим нагінкам допомігши продовжити творчий процес не під контролем начальства – утаєно чи напівлегально [55, 84]. “Что мне Сигизмوند ничего не пишет? Что он и где он? – турбувався Шевченко, 10(22) лютого 1855 р. озвавшись до Залеського. – Напиши хоть ты об нем пару слов” [55, 88].

Час зустрічі в тамтешньому просторі двох знакових засланців з України не з’ясовано. Півстоліття точилася полеміка, у котрій Г. Паламарчук, Є. Кирилюк, В. Дьяков, Г. Вервес, Л. Большаков та інші автори, опершись на вагомні аргументи, досить безапеляційно, як здавалося, спростовували вірогідність їхнього побачення в армійських лавах [32, 111-112; 21, 47; 14, 60-62; 6, 61; 23, 444; 3, 361-362; 29, 206; 39, 120-121; 40, 177]. “Вперше зустрівся з Шевченком у Петербурзі 28 березня 1858 р.” [4, 378], “Розминувшись з Шевченком у жовтні 1850 р. між Оренбургом та Уральськом, вони вперше особисто зустрілися в Петербурзі після повернення поета із заслання” [41, 378], – це резолютивні коментарі до академічного “Повного зібрання” Шевченкових творів³.

Але категорично сформульовані висновки – не бездоганні. Проблему не вичерпано, до того ж без гарантії остаточного розв’язку. Доцільніше поки призупинитися на етапному підсумкові, що безсумнівних свідчень “очного” спілкування засланців до 1858 р. немає. Однак “у степу безкраім за Уралом” траплялися колізії, хроніками не завше карбовані.

Зокрема, за давніше надібаними документами начебто впливало, що Т.Шевченко і З.Сераковський ніяк не стикалися 1853 р., перебуваючи нарізно: перший – у Новопетровському форті, а другий – в Оренбурзькій залозі. Проте польський учений Генрик Писарек знайшов тогорічну констатацію Б.Залеського: “Зигмунт на все літо поїхав до Башкирії...” [33, 15]* (Тут і далі переклад з російської, позначений*, мій. – Л.У.) Зрозуміло, нікому не відновити найменші нюанси пересування репресованих евро-азійським суміжжям. Оскільки ж на

² Нові енциклопедичні видання в Україні та за кордоном розтиражували і цю помилку, і безпідставні твердження, що Зигмунтові інкриміновано участь у “студентських гуртках”, і хибну дату його народження [18, 156; 19, 745; 22, 291].

³ Протилежні цьому погляди викладено у працях: [52, 206-208]; [17, 125].

доказ панівної тепер версії, чому не вдалося перестритись у провінційній глушині, некритично абсолютизувались міркування Яна Станевича [57, 13], то варто зауважити, що останній насправді 1853 р. виїздив кудись у шестимісячну відпустку з Оренбурзького корпусу [33, 16]. Хіба зареєстровано геть усе по збережених архівних теках?

Шевченко тепло відгукувався про Сераковського як про споріднену душу. За скрутних обставин 6 (18) квітня 1855 р. розчулено вітав отриманий від нього допис, нині, на жаль, утрачений: “Мой милый, мой добрый Zyhmonte! Благодарю тебя за твое ласковое, сердечное украинское слово, тысячу раз благодарю тебя. Рад бы я отвечать тем же сердцу милым словом, но я так запуган, что боюсь родного милого звука. [...] Благодарю ж вас, друзья мои, мои братья милые, что вы не оставляете меня! [...] Не забывай любящего тебя Ш.”. Покладався на досвід конфідента, жадав конкретних рекомендацій: “Кто такой киевский студент, посылаемый сюда? Если ты знал его в Оренбурге, то сообщи мне; а то я не мастер сразу узнавать людей так, чтобы не сделать маху” [55, 90].

Дослідники не встановили, хто то був. Можна навіть припустити, що вираз “київський студент” утилітарно слугував для позначення агента, підозрюваного у фіскальстві. Адже на Кирило-Мефодіївське братство доніс київський студент Олексій Петров (за аналогією: “шерстяна матерія” була у вузькому колі закодованим еквівалентом-замінником словосполучення “живописне полотно”). Кореспондуючи 25–26 вересня (7–8 жовтня) 1855 р. до Залеського, Шевченко знову мав підставу пошанувати хист Сераковського: “Письмо вдохновенного Сигизмунда я с наслаждением прочитал, настоящий поэт! Не отвечаю ему теперь, потому что надеюсь вскоре с ним увидеться в Ак-Мечети” [55, 95].

1856 р., номінований прапорщиком, Зигмунт зумів вирватись із Приуралля. 9 (21) червня в цьому зв’язку Броніслав Залеський надіслав його фотографію Тарасові Шевченку на Мангишлак, упевнивши в перспективі позбавити пут казарми й Кобзаря: “Сигизм[унд] займеться цією справою як власне своєю; має знайомих і друзів – імовірно досягне успіхів” [27, 69]*.

Бадьорі настрої Зигмунта Сераковського того дня потужно сфокусовані надзвичайним листом до Новопетровська: “Батьку! Це рік радості та щастя. Сьогодні сонце здійнялося до zenіту на небі, й наше щастя, можливе в Оренбурзі, – найбільше. Броніслав наш отримав сьогодні цілковите звільнення, всіх прав повернення. Завтра (не пізніше 1 липня) їде на батьківщину, на землю нашу святу – я чекаю його й поїду разом із ним або поїду його передовим. Я сподіваюся з Москви до Петербурга заїхати... І серце, і розум, і Броніслав, чиє слово для мене святе, говорять: перша твоя справа, батьку. Бог благословить мої наміри та зміцнить моє слово. Ми жили з тобою на Сході, ми збагнули глибоке значення Слова. Бог великий – Алла екбер. Во ім’я Бога їду до Петербурга й на береги Дніпра. Не бійся – не забуду: Дніпро нагадає мені про тебе, батьку. Полк, куди мене призначено, стояв узимку на берегах Дніпра, поблизу Катеринослава – на місці “Січі”. За першої звістки про це (все від Броніслава) я написав послання “Батькові”. Ти його в цьому році одержиш. У ньому стиль слабкий, але думка велика (думка не моя – почуття моє!), свята – про злиття єдиноплемянних братій, котрі живуть на обох Дніпра берегах. Прощавай. Цілую тебе, наш батьку вічний. Дай Боже, цілувати тебе на берегах Дніпра чи в Петербурзі. Сигизмунд” [9, арк. 1-1 зв.; також див.: 39, 24-25; 49, 32-33]*.

Т.Шевченко не забарився зреагувати: “Портрет С[игизмунда] хотя и бледен, но его даже солдаты узнают, которые видели его когда-то в Уральске. Благодарю его за этот милый подарок, а за письмо не благодарю, потому что

я его до сих пор прочитать не могу, ужасно неразборчиво написано. Но все-таки целую его всею полнотою души. Попроси его, чтобы он мне прислал свой адрес из Екатеринославля и чтобы хоть немного умерил свой почерк” [55, 110]. Вочевидь, ішлося не буквально про почерк: схоже, Шевченко скромно оминав оцінювати особливо піднесені звернення, тактовно вдавши, що не дочитав емоційної цидули, яку, одначе, ретельно зберігав.

3 (15) липня Броніслав уточнив обраний маршрут: “Сигізмунд їде зі мною, а з Москви попрямує до Пітера – з ним благословив я на дорогу й твого “Варнака”. З.Сераковський приточив обік цього речення зворушливий постскриптом: “Батьку! До побачення в Петербурзі або в Києві. Алла екбер! Бог великий – побачимося. Їду з цілковитою надією, що доля всіх нас полегшиться. Бог великий – цар милостивий. Батьку! Великі люди великі перетерпіли страждання. Одне з найбільших – степ безвихідний, дикий, пустеля. У пустелі жив співець Апокаліпса – у пустелі ти тепер живеш, Наш Лебедю! Твої “киргизята” чудові! Ти усоблюєш ідеї. Прощавай, цілую тебе! До побачення. Твій Сигізмунд” [8, арк. 1-1 зв.]*.

8 (20) листопада Шевченко доручив Залеському: “Извини меня перед Сигизмондом, что я не пишу ему. Причина натуральная. Не знаю, куда писать. Если он еще в Петербурге, то напиши ему мой искренний привет и покорнейшую просьбу уничтожить “Варнака” и (я настоящий попрошайка) прислать мне две плитки сепии, фирмы Seria de Roma или фабрики Шанеля”. Нагадував: “Не забудь написать Сигизмонду” [55, 114-115].

Призначений до запасного батальйону передислокованого на Кавказ Брестського пішого полку, З.Сераковський кмітливо застосував свою рідкісну енергію, щоби натомість стати слухачем петербурзької військової академії. “Я українець правого берега Дніпра, Ви – лівого. Міцно-міцно тисну Вашу руку” [34, арк. 2]*, – відверто атестувався тодішньому абітурієнтові Михайлові Домонтовичу (майбутньому генералу, батькові легендарної більшовички Олександри Коллонтай). Настільки слушно докоряв можновладцям за ігнорування його прав, що вони практично визнали нікчемність інспірованої проти Сигмунта царської конфірмації більш як восьмилітньої давнини і відтак заподіяну йому кривду дещо компенсував новий зверхник Олександр II, дозволивши підвищувати освіту з урахуванням офіцерського стажу від 1852 р., коли Сераковського було переведено лише в унтер-офіцери [48, 64-72].

“Целуй Сигизмонда и желай ему самого блестящего успеха на избранной им дороге”, – щире Шевченкове напуття на прагматично взятий курс передано через Б.Залеського 15 (27) лютого 1857 р. [55, 122]. Сераковський аж того року вступив до Академії Генерального штабу (а не 1856-го, як зазначено у примітках до Кобзарєвого дванадцятитомника [4, 378]), паралельно активізувавши продаж увіренних йому для цього Залеським Шевченкових картин (підключений у посередники П.Куліш легко виторгував за 17 акварелей гроші в українських колекціонерів і меценатів Галаганів та Тарновських [54, 41]).

Заопікувавшись порятунком уярмленого генія із заморського “нежитія”, Сигмунт принагідно пильнував по відомчих інстанціях чергову пропозицію амністування, протеговану корпусним командиром й оренбурзьким і самарським генерал-губернатором Василем Перовським. М.Костомаров 28 жовтня (9 листопада) 1857 р. інформував Тараса Шевченка: “Брати і приятелі наші в Петербурзі – Білозерський, Навроцький, Сераковський і другі казали, що мусив ти приїхати к 1 октябрю...”. Долаючи дискримінаційні перепони, зведені на зворотній дорозі поета й художника до північної столиці, скоординована Сигмунтом із ясновельможним подружжям Толстих – Анастасією (Настасією) та

Федором (віце-президентом Академії мистецтв) – зичлива група добродійних достойників адекватно прискорила заповзятливі кроки задля досягнення мети, визначеної українським страдником: простувати чимдуж до Санкт-Петербурга (див.: [54, 65–128; 54, 134–143]).

Тієї осені Михайло Лазаревський у цьому контексті прохопився ключовою фразою: “Зараз їду до графині Настасії Іванівни, з якою я ще не знайомий, але яка прислала Сигізмунда Сераковського спитати про тебе...”. Залеський у листопаді з оптимізмом зорієнтував Шевченка, вимушено осілого в Нижньому Новгороді: “Сигізмунд пише, що він по твоїй справі буває часто у графині Настасії Іванівни і що сподівається побачити тебе незабаром на берегах Неви. Дай Боже! Настасія Іванівна прийняла його привітно, щиро, як мати – як сестра – й на тебе чекає, видно, в її господі така ж зустріч”. А.Толста обнадійливо оповіщала Тараса Григоровича про невпинні клопоти: “Повсякденно говоримо про Вас. То з М. Мат. [Лазаревським. – П.У.], то з Сераковським або зі собратами художниками” [27, 80-89]*.

20 лютого (4 березня) 1858 р. М.Лазаревський негайно потішив Шевченка: “Сьогодні графиня прислала до мене Сераковського, щоб я з Овсянниковим приїхав неодмінно до неї... Графиня прислала за мною, аби повідомити, що на прохання графа Федора Петровича тобі дозволено жити в Петербурзі (під наглядом поліції)...” [27, 113]*. Рядками Шевченківського “Журналу” (“Щоденника”) сянула мить “радісної, веселої зустрічі” недавніх “оренбурзьких співвигнанців” 28 березня (9 квітня) 1858 р., невідкладно занотовано про їхні “сердечні розмови” та співи “милих, рідних пісень”. Подальше спілкування почасти відбито як у цьому фоліанті [54, 167-172]*, так і в “Автобіографії Миколи Івановича Костомарова”, зафіксованій рукою очевидиці тих подій Надії Білозерської [1, 33].

Знавець низки мов, винятково комунікабельний, Зигмунт приваблював ближніх. “Сераковський мав у всіх сферах петербурзької суспільності величезне знайомство, постійно то сам здійснюючи, то приймаючи візити інших у своїй квартирці... Тут бували поети, письменники, редактори, художники, артисти, попи, патери і мулли, поміщики губерній північно- та південно-західних, малоруських та великоруських, книгопродавці та господарі друкарень, високопоставлені цивільні й військові чини, професори й студенти, офіцери всіх родів зброї, мандрівники, лікарі, сибіряки та оренбуржці, які були політичними засланнями і які не були ними”, – опукло репрезентував утворене довкружжя друг-однокашник Микола Новицький [див.: 48, 126-127]*, герой Кримської війни 1853-1856 рр., котрий, отримавши після закінчення академії направлення до Єлисаветградського кавалерійського училища, 1860 р. від Літературного фонду лагодив переговори з поміщиком Валерієм Фліорковським про розкріпачення Тарасових родичів [27, 149-160; 55, 201-202], а пізніше написав про Шевченка до місячника “Киевская старина”, солідаризувався із трударями українського культурного відродження Вільямом Беренштамом, Павлом Житецьким, Юрієм (Георгієм) Цвітковським [31, 561; 30, 731-733].

У період навчання 1857-1859 рр. З.Сераковський феноменально уфундував антиурядову конспірацію, згуртувавши на герць зі свавільним режимом колег-військовиків Зигмунта Падлевського, Ярослава Домбровського, Андрія Потєбню, Михайла Гейденрейха-де-Генінга, інших соратників [36, 309-350]. З лідерами того підпілля контактував Т.Шевченко [14, 12; 11, 407].

У мемуарах М.Костомарова – яскраві враження 50-60-х рр. XIX ст.: “...Прийшли до мене три невідомі особи, рекомендуючись од імені моїх знайомих Білозерського та Куліша. Один був Желіговський, поет, відомий у польській літературі під псевдонімом Антона Сови; другий – Сераковський, тільки-но

визволений з важкого заслання в Оренбурзькому батальйоні, де він зблизився з Шевченком, із яким довелось йому тягти солдатську лямку; третій – Спасович, котрий тільки-но вступав у ад'юнкти Петербурзького університету. Вони знали про мене як про людину, потерпілу за слов'янську ідею, й одразу завели зі мною про це бесіду. Оскільки я тоді був дуже проинятий ідеєю слов'янської взаємності в усіх її виявах, то, природно, між нами настало відразу ж найдружніше зближення. Я здатен був захоплюватися й вірити, а тому, сказати б, закохався в усіх трьох... Сераковський вдачею й манерами своїми був суцільний вогонь. Він говорив із пафосом, не міг ані півхвилини всидіти на місці, борсався з одного кута кімнати до другого й декламував так, наче був на трибуні. Він мені особливо тоді сподобався. [...] Сераковський, вступивши до військової академії, швидко зчинив там фурор незвичайними своїми здібностями. В 1860, 61 та 62 роках я з ним нерідко бачився в Публічній бібліотеці й у себе вдома, і, зрештою, в ресторанах, куди ми неодноразово ходили разом обідати⁴. Його політичні переконання викликали у мене цілковитий захват. Він виглядав ворогом польсько-шляхетських патріотичних тенденцій; свідомо говорив, що Польща може бути відновленою лишень у слов'янській федерації й при тому радикально змінившись, поставивши своїм завданням зиск не одного якогось класу, що доти було, а всієї маси народної. Він виглядав палким поборником демократичних ідей, прагнення дарувати простолюду свободу й підвищувати його розумовий і матеріальний рівень шляхом правильної освіти. [...] Ніхто, ввижалося, так неупереджено не ставився до темних сторін минулого, і ніхто, ввижалося, так не усвідомлював їх" [26, 567-568]*.

Задекларувавши в російській журналістиці, що "перший святий обов'язок освічених людей – докласти зусилля для поширення знань у всій масі народу", а "перший обов'язок кожного народу – пізнати, вивчити і просвітити самого себе перед тим, як почати діяти на інших", З.Сераковський принципово акцентував на необхідності "взаємної, рівної поваги між окремими особами та великими групами осіб, тобто національностями". Останні він влучно порівняв із симфонічним оркестром: "Хіба перша скрипка намислить виключати й поневолювати флейту, кларнет або другу скрипку, щоб одній розігравати всі п'єси?". Упевнено пророчив: "Наші сини чи онуки, можливо, побачать тісні братерські союзи всіх народів – германських, романських, слов'янських і, нарешті, загальний європейський союз" [37, 324-326]*.

Із солідного кар'єрного щабля посадовця департаменту Генштабу, обійнятого після завершення студій, З.Сераковський звернувся до військового міністра Дмитра Мілютіна з оригінальним трактатом, у легальний спосіб різко викривши навісну імперську домінанту ("У Росії державне начало підкорило собі все, розчавило все") та прозоро накресливши позитивний контур евентуальної конфедерації народів, котрі "як рівний із рівним і вільний із вільним" мали б забезпечене існування. Висунув масштабну концепцію гармонійного функціонування української, білоруської, литовської та польської мов на з'їздах і зборах, у закладах адміністрації, освітніх інституціях.

"Охочі вступити на державну службу в Західному краї повинні довести, що знають наріччя, якими говорять у цьому краї", – мудро наполягав на засадничій вимозі. Проникливо деталізував розгорнутий проект: "У справах цивільних суд відбувається мовою, якою подано позов, у справах кримінальних – якою вільніше володіє підсудний... У школі викладання здійснюється мовою, котрою говорить більшість учнів... (звичайно, коли в якомусь середньому закладі,

⁴Тоді З.Сераковський найоперативніше, на газетних шпальтах, підтримав історика з України ексклюзивним звітом про його дискусію із професором Миколою Погодіним [38].

наприклад, у місті Києві, більшість учнів – малороси, викладання ведеться малоросійською). У вищих навчальних закладах, наприклад, у Київському університеті, кожний професор може викладати по-російськи, по-польськи чи по-малоросійськи; слухачі на заключних іспитах відповідають яким забажають наріччям” [36, 231-237]*. Визивно допоминався кардинальних змін в університеті святого Володимира, навмисне заснованому царатом насамперед для русифікації Правобіччя України⁵.

Уже після смерті Зигмунта цензура прагнула конфіскації книжок із вище цитованими положеннями, застерігши, що їхній стрижневий зміст “може сприяти протестаційному збуренню” [35, арк. 234-238]*. Вірнопідданські пера хвацько випродукували панічну інвективу: “Для розкладу Росії вигадано також план відриву від неї Малоросії. Сераковський і Падлевський взялися за цю справу: вони бажали будь-що створити з Шевченка малоросійського національного генія, малоросійський прапор та заволодіти цим прапором” [2, 231]*. Ранній Шевченків біограф Михайло Чалий у подібному негативному тоні адаптував риторику офіційного звинувачення: “Скориставшись довірливістю й простодушністю Тараса, Сераковський та Падлевський намислили з малоросійського народного поета створити український прапор і заволодіти цим прапором” [53, 82-83]*.

Революціонер-демократ З.Сераковський, увійшовши до військової “еліти”, контроверсійно мріяв про системний злам механізму наруги, про ситуацію, коли б шереговці квартирували в отчих місцинах, уживали рідну мову. Виступивши перед Російським географічним товариством, патронуваним великим князем Костянтином Миколайовичем, і на Міжнародному статистичному конгресі в Англії резонансно таврував законність застосування тілесних тортур. Докладними рапортами з-за кордону переконливо доводив нагальність ліквідації фізичного гноблення підлеглих, а після того, як порушеними ним дисциплінарними питаннями зацікавилися найвищі можновладці, пекучі сюжети розвідок про прикрі спроби консервації залишків доморослого феодалізму терміново висвітлив у пресі (мав щільні контакти з петербурзькими часописами “Современник”, “Военный сборник”, “Морской сборник”, “Основа”, “Słowo”, а також із лондонським “Колоколом”).

17(29) квітня 1863 р. владний указ скасував традиційне “виховання” шпіцрутенами, кийками, різками, хоч і не дощенту. У результаті уникли жорстоких езекуцій та позбулися загрози від них на прийдешнє мільйони злиденних солдатів, серед яких скніла величезна маса рекрутованих українців. Окрім усього, З.Сераковський невтомно програмував відносну гуманізацію пенітенціарних закладів, їхню реорганізацію в душі цивілізованого “морального виправлення” тих, кого до них забирали [48, 101-121; 56, 21-33].

Коли 1863 р. у Варшаві вибухнуло визвольне повстання, вогнище якого переметнулося з Польщі почасти й до Литви, Білорусі та України, капітан Генерального штабу Сераковський кинув службу й хоробро приєднався до відчайдушних бійців за свободу. Як фахівець–військовий він розумів, що бракувало снаги повалити самодержавного монстра, та рішуче став пліч-о-пліч із саможертвними в борні побратимами Стефаном Бобровським, Кастусем Калиновським, Антанасом Мацкявічюсом... Його самого, партизанського вождя відважно розбурханого заворушення польсько-литовських інсургентів, карателі

⁵ Перша публікація унікальних паперів під заголовком “Польське питання” [10, 48-60] не залишилася поза інтересами українців. “Це характеристика погляду передових поляків початку 60-х рр. на польське питання й на ставлення до нього південно-західного краю”, – сміливо популяризував оприлюднені тези Сераковського випускник Київського університету Федір Николайчик [51, 209]. “Незаперечним демократом” і до того визнавав З.Сераковського М.Драгоманов [12,178].

полонили тяжкопораненим і, зінсценувавши екстрений суд, позбавили життя на віленській шибениці 15 (27) червня 1863 р.

Процедура страти була жахливою, і мужні прощальні репліки, вигукнуті приреченим героєм з ешафоту “перед усім світом”, люто заглушили завбачливо налаштовані барабани [5, 101]. Підступні кати ретельно приховали місце, куди заподіли тіло повішеного, прах якого не відшукано й донині. Удову – Аполонію Сераковську, вагітну та ледь опритомнілу після трагічних потрясінь, чекало примусове видалення з Вільна, ще й без дозволу листуватися. Не відаючи, де вона, їй нічим не зарадили симпатики. А імператор не вгамував помсти й після придушення ним повстання. 1866 р., пов’язавши із замахом на царя з боку Дмитра Каракозова (хоча нападник діяв самотужки й виявився етнічним росіянином) розкручені каральні заходи, можновладці безжально допровадили сторонню до терористичної акції жінку-польку з маленькою дочкою на Поволжя, де дитина невдовзі померла [57, 44].

Вагомий внесок Зигмунта Сераковського в реформування збройних сил замовчувався, проте наприкінці XIX ст. практично втілилися деякі заповідані ідеї цієї непересічної особистості. Успадкувавши обстоюване ним сприйняття мови як найсуттєвішої риси національності (що за його участі визнав форум учених у Лондоні 1860 р.), ініціатором і куратором Всеросійського загального перепису населення 1897 р. став найближчий у минулому однодумець патріота Я.Станевич [див.: 46, 40-42]. Спромігшись урятуватися від жандармів, на схилі віку він як найкращий фахівець завзято і креативно виконував обов’язки старшого редактора Центрального статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ і з надр цього охоронного відомства в межах власної компетенції обґрунтовано диференціював офіційно “неділимий” загал “руських” (“росіян”) по трьох наріжно дистанційованих опитуванням лінгвістичних гілках – суто російській (“великоруській”), білоруській та українській (“малоросійській”), циркулярно запровадивши фундаментальні експертні критерії.

Материнське слово, пригнічене, але незнищене, поважно консолідувало в суспільній свідомості “малоросів”, “козаків”, “южноросів”, “русинів”, “поліщуків” тощо. Своєрідним грандіозним плебісцитом утверджено: від Прибалтики до Далекого Сходу й од Льодовитого океану до Центральної Азії вони кількістю поступались єдино росіянам, обік тенденції розпорошення діаспорою рельєфно продемонструвавши істотну вкоріненість на батьківщині. З облікованих 23-х із половиною мільйонів максимально репрезентованих мешканців Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської та Чернігівської губерній майже три чверті (72%) становили ідентифіковані українці. По “обох Дніпра берегах”, за таким референдумом, фронтально позиціонувалось могутнє українське громаддя, з яким зростав і долею якого гаряче переймався Зигмунт Сераковський (до речі, поляків наприкінці XIX ст. поміж людності цього терену було 1,7%, росіян і білоросів – 13,1%, євреїв – 8%, німців – 2,4 відсотка)⁶.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Автобіографія* Николая Ивановича Костомарова // *Русская мысль*. – 1885. – № 6.
2. *Библиографический листок* // *Всемирный труд*. – 1868. – № 1.
3. *Большаков Л.* Літа невольничі. – К., 1971.
4. [Большаков Л. за участю Вишневіської Н.О.] Коментарі // *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 5.
5. *Бутковский Я.* Из моих воспоминаний // *Исторический вестник*. – 1883. – Т. 14.
6. *Вервес Г.* Т.Г.Шевченко і Польща. – К., 1964.
7. *Відділ* рукописів Бібліотеки Чарторийських у Кракові. – № 6934.
8. *Відділ* рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 92. – № 85.

⁶ Спеціально обчислення розглянуті за етнологічною тематикою [45, 143-144].

9. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 92. – № 301.
10. *Вопрос польский // Русская старина.* – 1884. – № 1.
11. *Державний архів Російської Федерації.* – Ф. 1-1848. – Спр. 190.
12. *Драгоманов М.* Историческая Польша и великорусская демократия. – Женева, 1882.
13. *Дьяков В.* Заметки Владислава Коссовского о петербургском подполье и польской эмиграции накануне восстания 1863 г. // *Революционная Россия и революционная Польша.* – М., 1967.
14. *Дьяков В.* Тарас Шевченко и его польские друзья. – М., 1964.
15. *Жур П.* Дума про вогонь. – К., 1985.
16. *Жур П.* Петербургское подполье // *Огонек.* – 1964. – № 11.
17. *Жур П.* Шевченківський Петербург. – К., 1972.
18. *Зашикільняк Л.* Сераковський // *Довідник з історії України.* – К., 1999. – Т. 3.
19. *Зашикільняк Л.* Сераковський // *Довідник з історії України.* – К., 2001.
20. *Кирилюк Є.* Тарас Шевченко. – К., 1979.
21. *Кирилюк Є.* Шевченкознавчі та славістичні дослідження. – К., 1977.
22. *Кісляк Г.* Серакоўскі // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.* – Мінск, 2001. – Т. 6. – Кн. 1.
23. [Кодацька Л.] Примітки // *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів у шести томах. – К., 1964. – Т. 6.
24. *Козачковський А.* Из спогадів про Т.Г.Шевченка // *Спогади* про Тараса Шевченка. – К., 1982.
25. *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991.
26. *Костомаров Н.* Исторические произведения: Автобиография. – К., 1990.
27. *Листи до Тараса Шевченка.* – К., 1993.
28. *Марахов Г.* Сераковський // *Радянська енциклопедія історії України.* – К., 1972. – Т. 4.
29. *Марахов Г.* Сераковський // *Шевченківський словник.* – К., 1977. – Т. 2.
30. *Н.Д.Н. [Новицкий Н.Д.]* К биографии Т.Г.Шевченко // *Киевская старина.* – 1889. – № 3.
31. *Н.Д.Н. [Новицкий Н.Д.]* На Сыр-Дарье у ротного командира (Из путевой книжки) // *Киевская старина.* – 1889. – № 3.
32. *Паламарчук Г.* Матеріали до біографії Шевченка за листами Броніслава Залеського // *Питання шевченкознавства.* – К., 1958. – Вип. 1.
33. *Писарук Г.* Пятнадцать писем Зыgmунта Сераковского и Бронислава Залеского к Аркадию Венгжиновскому // К столетию героической борьбы “за нашу и вашу свободу”. – М., 1964.
34. *Російський державний військово-історичний архів.* – Ф. 242. – Оп. 1. – Спр. 2.
35. *Російський державний історичний архів.* – Ф. 777. – Оп. 2/1869. – Спр. 65.
36. *Русско-польские революционные связи.* – М., 1963. – Т. 1.
37. *Сераковский С.* Заграничные известия // *Современник.* – 1857. – № 4.
38. *С.С.[Сераковский С.]* Отчет о диспуте гг. Погодина и Костомарова, 19-го марта 1860 года // *Санкт-Петербургские ведомости.* – 1860. – 25.03.
39. *Смирнов А.* Сигизмунд Сераковский. – М., 1959.
40. *Смілянська В.* Біографічна шевченкіана (1861-1981). – К., 1984.
41. [Смілянська В.] Коментарі // *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 6.
42. *Т.Г.Шевченко:* Біографія. – К., 1984.
43. *Ткаченко М.* Т.Шевченко і С.Сераковський // *Вісник АН УРСР.* – 1957. – № 3.
44. *Українська радянська енциклопедія.* – К., 1983. – Т. 10.
45. *Усенко П.* Від першого загального всеросійського перепису до першого всесвітнього // *Український історичний журнал.* – 1997. – № 1.
46. *Усенко П.* До біографії Яна Станевича // *Радянське літературознавство.* – 1986. – № 11.
47. *Усенко П.* Зигмунт Сераковский: “українець із правого берега Дніпра” // *Сучасність.* – 2002. – № 12.
48. *Усенко П.* Натхненний Сигізмунд. – Львів, 1990.
49. *Усенко П.* Идейное единство русских, украинских и польских революционеров-демократов (50-60-е годы XIX в.) – К., 1985.
50. *Усенко П.* Українські сторінки біографії З.Сераковського // *Україна і Польща в період феодалізму.* – К., 1991.
51. *Ф.Н.* Журнально-газетні статті і матеріали по южнорусской истории // *Киевская старина.* – 1885. – № 1.
52. *Хінкулов Л.* Тарас Шевченко і його сучасники. – К., 1962.
53. *Чальый М.* Жизнь и произведения Тараса Шевченка. – К., 1882.
54. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 5.
55. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2003. – Т. 6.
56. *Usenko P.* Zygmunt Sierakowski – członek Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego // *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki.* – 1994. – № 2.
57. *Wspomnienia o Zygmuncie Sierakowskim naczelnym wodzu powstania styczniowego na Litwie i Żmudzi: Wyjątki z pamiętnika Jana Staniewicza / Opracował i wydał Zygmunt Staniewicz [s.l., s.a].*